

NEOLİTİK DÖNEM KİŞİSEL SÜS EŞYALARI: YENİ YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ SON ARAŞTIRMALAR

NEOLITHIC PERSONAL ORNAMENTS: NEW APPROACHES AND THE CURRENT STATE OF RESEARCH IN TURKEY

Emma L. BAYSAL*

Anahtar Kelimeler: Boncuk, Pendant, Bilezik, Hammadde, Teknoloji, Üretim, Sosyal ve Kişisel Kimlik
Keywords: Bead, Pendant, Bracelet, Raw Material, Technology, Production, Social Identity, Personal Identity

ÖZET

Neolitik Dönem'in boncuk, pendant ve bilezik gibi kişisel süs eşyaları şimdiye dek çok az araştırılmış bir konudur. Son yıllarda yapılan çalışmalar, süs eşyalarının nasıl kullanıldığını, neyden ve nasıl yapıldıklarını ve Neolitik yaşamın diğer yönleri ile nasıl ilişkili olduklarını ortaya çıkartmaya başlamıştır. Tipoloji ve kronolojiye dair temel sorunların yanı sıra, süs eşyaları hakkında artan bilginin bir sonucu olarak yeni sorular da doğmuştur. Örnek olarak; üretimin nasıl organize edildiği, uzmanlaşma derecesi, boncukların işlevi ve anlamı, bunların süs eşyası mı yoksa bunlarla bağlantılı olanlar arasında belli mesajları mı ilettikleri verilebilir. Bu makalede, Neolitik dönem süs eşyalarının gizemli dünyasına dair yeni araştırmalar ele alınacaktır. Burada ele alınacak temel sorunların kapsamını, tipolojik ve kronolojik eğilimler ve bunların nasıl yorumlanabileceği, Neolitik teknoloji ve kimlik hakkında bize ne söyleyebileceği ve bu ortaya çıkan yeni soruların gelecek araştırmalarda nasıl yanıtlanabileceği oluşturmaktadır. Sonuç olarak da bu makalede kişisel süs eşyalarının, prehistorik dönemde insanların kendilerini nasıl algıladıkları ve diğerleriyle nasıl ilişki kurdukları konusunda bize ne söyledikleri irdelenecektir.

ABSTRACT

For a long time the personal ornaments, beads, pendants and bracelets, of the Neolithic period remained little researched. Recent work has begun to reveal how ornaments were used, what they were made from, how they were made and how they related to other aspects of Neolithic life. In addition to fundamental questions about typology and chronology, new questions have arisen as a result of the increase in knowledge about ornaments. For example, how production was organised and the degree to which it was specialized, as well as the meaning and purpose of beads, whether they were ornamental, or transmitted messages to those that came in contact with them. This article considers the current state of research into the enigmatic world of Neolithic ornaments, typological and chronological trends, how they can be interpreted, what they can tell us about Neolithic technology and identity and how remaining questions might be answered in future research. In its conclusions the article considers what personal ornaments can tell us about how people in prehistory perceived themselves and their relationships to others.

* Yrd. Doç. Dr. Emma L. BAYSAL. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Edirne. E-posta: emmabaysal@gmail.com

GİRİŞ

Neolitik Dönem araştırmalarında genel anlamda bireysel dekoratif objeler olarak tanımlanan buluntular üzerindeki çalışmalar son derece az olmasına karşılık bu buluntular, arkeologlara geçmiş toplumların sosyal ve teknolojik dünyalarını anlamakta önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu söz konusu taştan, kabuktan (tatlı su ve deniz kabukları) kil ve kemikten yapılmış buluntuların kullanım şekilleri kadar boyutları da değişkendir. Neolitik dönemde söz konusu dekoratif objeler arasında en yaygın olarak karşımıza çıkan türler arasında; boncuklar, basit ve komplike formlarıyla pendantlar ve tek parça taş veya kabuklardan yapılan bilezikleri saymak mümkündür. Neolitik döneme ait süs ve takı eşyaları, Üst Paleolitik Dönem'den itibaren gelişmeye başlamış olan gelenekler ile çok yakından ilişkili olmakla birlikte bu dönem içinde yeni teknolojilerin ve materyallerin de eklenmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Bireysel süs ve takılar kullanım, teknoloji ve yapıldıkları hammaddeler hakkında bilgi üretmek açısından yüksek potansiyele sahiptir. Prehistorik dönem boyunca yeni hammadde ve teknolojilerin deneysel alanlarının bulunduğu giderek daha açık hale gelmektedir. Örnek olarak vermek gerekirse en erken bakır işçiliğinin boncuk yapımında¹ ortaya çıkmış olması ilginçtir. Buna ek olarak çeşitli ısıtma teknolojilerinin de artarak görüldüğü dikkati çekmektedir. Boncuklar aracılığı ile uzun mesafeler arasında doğrudan hammadde elde edilmesi veya değiş tokuşa dayalı iletişim ağlarını görmek mümkündür. Bu yönde gelişen düşünceleri bilimsel olarak yapılan kaynak analizleri de desteklemektedir.

Neolitik Dönem süs ve takılarının sosyal kimliklerle ve yerleşik yaşama geçişle ilişkili olduğu konusuna hâlihazırda dikkat çekilmiştir². Bunun yanında materyale ve renge bağlı olarak inançların da hammadde ve form seçimini etkilediğine işaret edilmiştir³. Uzmanlaşma ve belli kaynakların kullanımına dair örnekler, Levant Bölgesi'nde iyi bilinmektedir. Türkiye'deki yeni çalışmalar da, hem hammaddenin hem de ürünlerin nasıl kullanıldıklarını göstermeye başlamıştır.

Bu çalışma öncelikli olarak Türkiye Arkeolojisinde kişisel takı ve süs eşyaları hakkında ne bilindiğini, bunlarla ilgili hammadde seçimini, teknolojilerini, kullanımları ve arkeolojik tabakalardaki depolanmaları açısından bize neler söyleyebildiklerini ele alacaktır. Burada ayrıca süs ve takı kullanımındaki bölgesel ve zamansal eğilimler hakkında bugüne değin ne tür bilginin elde edildiği ve süregelen araştırmaların, süs ve takıları takan ve bunları

gören insanlar için ifade ettiği sosyal anlamı çözmek için taşıdığı potansiyel de irdelenecektir.

BİREYSEL TAKI VE SÜS EŞYALARI ÜZERİNDEKİ ARAŞTIRMALAR

Her ne kadar takı ve süs eşyaları Türkiye prehistorik dönemleri içerisinde az araştırılmış olsa da, Yakınoğlu ve Avrupa prehistoryalarında uzun bir geçmişe sahiptir. Horace Beck'in⁴, boncuklar ve pendantlar üzerine en geniş ve en etkileyici araştırmalarını 1920'li yıllar kadar erken bir zamanda gerçekleştirdiği görülür. Beck'in yapmış olduğu sınıflandırma sistemi, tüm dönemlerin boncuk ve hammaddelerini kapsamakta olup, hala kullanılmaktadır. Buna karşılık Yakınoğlu'nun erken prehistorik dönemlerine ait boncuklar üzerindeki arkeolojik araştırmalar, özellikle gömülerde bulunanlar, yeni yapılan kazıların raporlarında kısaca değinilerek bırakılmıştır⁵. Bireysel takı ve süs eşyalarının üretim teknolojisinin 1980'li yıllara kadar dikkate alınmadığı, ancak bu tarihlerden itibaren artan bir akademik ilgi görmeye başladığı gözlenmektedir. Bu ilgi sadece takı ve süs eşyalarında değil, aynı zamanda onları üretmek için kullanılan aletler üzerinde de gelişmeye başlamıştır⁶. Bununla birlikte özel koleksiyonlar ile müzelerde bulunan eserlerin yayınları da bu konuda artan çalışmaların bir parçasını oluşturmaktadır⁷.

Takılar, özellikle boncuklar, son derece küçük boyutlarda olabildiklerinden bu anlamda arkeologların bulması konusunda da bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle genelde büyük boyutlu olanlarla arkeolojik mezarlarda olanların bulunması detaylı kazı çalışmaları sayesinde mümkün olmaktadır⁸. Islak elek yöntemi ve yüzdürme işlemleri de dâhil olmak üzere yoğun kazı tekniklerinin gelişimi ile son zamanlarda mezar kontektleri içinde olmayan küçük boncukların bulunma sayısı da artmaya başlamıştır⁹. Büyük bir ihtimalle çok küçük boyutta olan birçok şey ya üretim aşamalarında veya kullanım aşamalarında kaybolmuş veya çöplük alanlarına atılmış¹⁰ ve bu görüngü detaylı kazı yöntemleri ile daha iyi anlaşılmıştır. Yeni kazı yöntemleri boncuk ve benzeri türden takı ve süs eşyalarının üretimine ait kanıtlar ile artık ve atıkları aracılığıyla çalışma ve işlik alanlarının da bulunmasına

⁴ Beck 1928.

⁵ Örneğin Garrod 1932.

⁶ Bu konuda SEM (Scanning Electron Microscope) çalışmalarının gelişimi için bkz. Gwinnett/Gorelick 1981 ve kabuk boncuklar konusunda Francis Jr. 1982 ve Marechal 1985. Yontma taşlardan yapılmış ve matkap olarak kullanılmış parçalar için.

⁷ Dubin 1987; Lankton 2003.

⁸ Örneğin Özkaya/Coşkun/Soyukaya 2013.

⁹ Bu konuda boncukların bulunmasıyla ilgili bilgiler için bkz. Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Hamilton 2005; Reese 2005.

¹⁰ Örneğin Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013a.

¹ Esin 1993; Esin 1995; Yener 2000; Birch/Rehren/Pernicka 2013.

² Wright/Garrard 2003; Wright/Critchley/Garrard 2008.

³ Bar-Yosef Mayer/Porat 2008; Stiner 2014.

yardımcı olurken, aynı zamanda takı ve süs eşyaları üzerindeki bilgilerimizin artmasını ve ait oldukları dönemin sosyal organizasyonunu da daha iyi anlamamıza katkıda bulunmaktadır¹¹.

TERMINOLOJİ VE TİPOLOJİ

Boncukları tanımlamak için yaygın olarak kullanılan terminoloji, 1920'lerde Beck¹² tarafından oluşturulmuştur. Beck sadece terminolojik açıdan değil, son derece detaylı sınıflandırmalarından basit gruplara kadar uzanan tipolojik çalışmaları da gerçekleştirerek zamanının en gelişmiş sistematiklerini kurmuştur. Beck'in bu çalışması özellikle disk ve fiçi biçimliler (barrel shaped) gibi basit formlar açısından son derece yararlı olurken¹³ daha az bilinen ve yaygın olmayan formlar konusunda, özellikle de belirli bir standarda uymayan formlar için yetersiz kalmaktadır¹⁴. Gerçekten erken Neolitik dönem boncuk formlarında çok az bir standartlaşmanın olduğu görülmektedir. Birçok durumda doğal taşların veya çakıl taşlarının delinerek kullanıma alındığı gözlenir¹⁵. Geleneksel formların bulunmuyor oluşu, hem bunlar için çok çeşitli terimlerin kullanılmasına neden olmuş hem de ilişkili yerleşim ve kontekstine bağlı olarak değişen çeşitli terminolojilerin kullanımına yol açmıştır¹⁶.

Bar-Yosef Mayer, Levant Bölgesi Neolitik döneminde¹⁷ bulunmuş olan boncuklar için bir tipoloji önermesinin yanı sıra, formların tanımlanmalarının ve karşılaştırmalarının aynı yerleşme içinde dahi çok zor olduğunu göstermiştir. Bölgesel boncuk tipolojisi yapmak öncelikle genelleme yapmayı gerektirmektedir. Söz konusu genelleme de boncukları yapan kişilerin ne yapmak veya nasıl şekil vermek istedikleri konusunda çok iyi ifade etmeyebileceği gibi, önemli türlerin tipolojik sınıflamalara girmesini de engelleyebilir. Güvenilir ve sürekli bir tipoloji kurmak için iyi düşünülmüş ve genel geçerliliği kabul edilen bir terminoloji de gerekmektedir. Pendant ve bilezik gibi terimler literatürde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir; bu da söz konusu terimlerin belli bir formu¹⁸ tanımladığı konusunda güvensizlik oluşturmaktadır. 1920'li yıllarda Beck

boncukları ve bunlarla ilişkili olarak¹⁹ pendantları tanımlamakta bir hayli zorlanmıştır. Bilezik, bilekte kullanılan tek parça süs eşyası olabileceği gibi birçok boncuğun ipe dizilmesi ile de oluşturulabilir. Bu tür birden fazla deliğe sahip objelerde sorunlu bir durumda olup onların da nasıl kullanıldığı, ip veya benzeri bir şeye dizilip dizilmediği her zaman açık değildir. Bireysel takı ve süs eşyaları için kullanılan terminoloji genelde etkin olarak fonksiyonlarını açıklamaya yöneliktir. Sözlük anlamına göre 'boncuk' delinmiş bir gövdeye²⁰ karşılık gelmekte ve herhangi bir şekil, boyut ve hammaddeden yapılmış olabilir. Bu nedenle, bu tanım, pendantları, mühür ve amulet de dahil olmak üzere delikli her nesneyi içine alır. Boncuk kelimesinin herhangi fonksiyonel anlamı yoktur. Bununla birlikte pendant, nesnenin asılma şekline karşılık geldiğinden dikkatli bir şekilde kullanılması gereklidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında yazarlar kullanmış oldukları terminolojiyi çalışmalarında dikkatli ve ayrıntılı olarak açıklamalıdır.

TÜRKİYE'DEKİ ARAŞTIRMALARIN TARİHİ

Neolitik dönem kişisel takı ve süs eşyaları üzerine olan araştırmalar, Levant bölgesinde çok uzun yıllar önce başlamıştır. Bunun nedeni bölge üzerindeki yoğun çalışmalar ve Epipaleolitik dönemlerin daha iyi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır²¹. Anadolu'da, özellikle iç kısımlarda, Epipaleolitik dönem tam olarak bilinmemekte ve sonuç olarak Neolitik Dönem takıları da tam olarak anlaşılabilmiştir. Bununla birlikte son dönem araştırmaları²² Levant bölgesi Neolitik döneminde görülen türden çok güçlü bir şekilde benzer pratiklerin varlığına işaret etmektedir. Türkiye'de Neolitik Dönem kazılarının göreceli olarak sayıları artmasına karşın, takı ve süs eşyalarının çok azı yayınlanmıştır. Bu konudaki en detaylı katkı ve araştırma, Çatalhöyük'ten elde edilmektedir²³. Türkiye'de çok yakın zamana kadar Neolitik Dönem'e ait takılar üzerinde yapılan çalışmalar daha çok teknolojik konulara odaklanmakta²⁴,

¹¹ Örneğin boncuk yapım süreciyle ilgili bilgi için bkz. Astruc 2001; Altınbilek/Coşkun/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001; Baysal 2014a; Belcher 2011; Fabiano/Berna/Borzatti von Löwenstein 2004; Coşkun 2008; Wright/ Garrard 2003.

¹² Beck 1928.

¹³ Bar-Yosef Mayer 2013.

¹⁴ Baysal 2013b.

¹⁵ Baysal 2013b; Baysal 2014a.

¹⁶ Baysal/Miller (baskıda).

¹⁷ Bar-Yosef Mayer 2013.

¹⁸ Örneğin pendant kelimesinin kullanımındaki farklılığa dikkat çekmek için bkz. Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013b; Özdoğan 1994.

¹⁹ "... Disk boncuğun ne olduğu konusunda çok iyi tanıyan ve farklı ülkelerde bulunan boncuklar üzerinde çalışan arkeologlara danıştım. Aynı fikirde değillerdi, hatta aynı fikirde oldukları tek nokta böyle bir şeyin olmadığıydı" (Beck 1928: 1).

²⁰ "bead, n." Oxford İngilizce Sözlüğü – internet 2015.

²¹ Bar-Yosef Mayer 2008; 2013; Wright/Garrard 2003; Wright/Critchley/Garrard 2008.

²² Örneğin Baird/Asouti/Astruc/Baysal/Baysal/Carruthers/Fairbairn/Kabukçu/Jenkins/Lorentz/Middleton/Pearson/Pirie 2013.

²³ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013 dahil olmak üzere.

²⁴ Calley/Grace 1988; Altınbilek/Coşkun/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001; Astruc/Vargiolu/Ben Tkaya/Balkan-Atlı/Özbaşaran/Zahouani 2011; Belcher 2011; Birch/Rehren/Pernicka 2013; Coşkun 2008; Esin 1993; Esin 1995; Healey/Campbell 2014; Wright 2012; Jackson 2005.

kazı raporlarında kısaca söz edilmekte²⁵ ve bu konuda az sayıda detaylı çalışma yer almaktaydı²⁶. Bu konudaki veriler, herhangi bir yerleşme veya çeşitli bölgelerin az veya hiç olmayan verileri ile detaylı olanların birleştirilmesinde hala bir bütünlük oluşturulamamakta ve bu nedenle bölük pörçük bir görüntü sunmaktadır. Bu durum, Türkiye’de Neolitik döneme ait takı ve süs eşyaları üzerindeki araştırmaların geç başlaması ve basit raporlarda dahi temel bilgilerin bu buluntu grupları üzerinde fazla odaklanmamasının sonucudur²⁷. Bu makalenin yazarı tarafından kaleme alınan birçok raporda boncuk buluntularının teknolojik, tipolojik ve sosyal açıdan ayrıntılı değerlendirilmesi yapılmış ve Türkiye Neolitikindeki kişisel takılar üzerine olan bilginin giderilmesine çalışılmaya başlanmıştır. Aşağıdaki değerlendirme bahsedilen raporlara, bu konuda yapılmış diğer tüm yayınlara ve henüz yayınlanmamış bazı verilere dayanmaktadır.

NEOLİTİK DÖNEM’DE KİŞİSEL SÜS EŞYALARI

Neolitik döneme ait takı ve süs eşyalarını açıklayabilmek için öncelikle neyin daha önce geldiği konusunu anlamak gerekmektedir. Üst Paleolitik, başta deniz kabukları olmak üzere avcı-toplayıcı gruplar arasında artan bir takı ve süs eşyası kullanımına ve materyal kültür repertuarına alınışına tanıklık eder²⁸. Epipaleolitik’ten itibaren deniz kabukları ve taş boncuklar, Anadolu ve Levant bölgesinde yaygın olarak kullanılmaya başlar²⁹ ve uzun mesafeler arasında ürün veya hammaddelerinin taşındığı ve bunun da standart bir uygulamaya dönüştüğü gözlenir³⁰. Bu güçlü bir biçimde avcı toplayıcı yaşam tarzının hareketli doğası ile ilişkilidir. Epipaleolitik Dönem içinde materyal ve teknolojilerin yaygın kullanımı da Neolitik Dönem pratiklerinin temelini oluşturmuştur. Erken Neolitik dönem, 9. binyılın ortalarından itibaren, genel olarak taş boncuklar ve çeşitli deniz kabuğundan yapılmış boncuklarla karakterize olmaktadır. Şu andaki bilgi ve kanıtlar ışığında erken Neolitik Dönem ile Epipaleolitik arasında çok az bir farklılık görülmektedir³¹. Bu dönemde bon-

cukların kullanım şekillerinde önemli çeşitlemeler görülür; bazı yerleşmeler muhafazakâr bir kullanım sergiler ve gömülere sadece bir kaç örnek bırakıldığı görülür, diğer yerleşmelerde ise boncuk sayısının çok düşük olduğu belirlenir³². Diğer bazı yerleşmelerde ise, örneğin Körtik Tepe’de³³, basit boncuk formlarının yapım ve kullanımını çok sayıdadır ve bu durum erken dönem uzmanlaşmış üretim alanlarının varlığı konusunda sorular doğurur³⁴. Söz konusu dönem, boncuk ve bileziklerin geri dönüştürülüp tekrar kullanıldığı ilk kez açık hale geldiği süreçtir; taş boncuk ve bilezikler kırıldıktan sonra sıklıkla delinmiş ve yeniden kullanılmak için düzeltilip perdahlanmıştır³⁵.

Bu materyallerin ve pratiklerin birçoğu daha iyi şekillenmiş Neolitik Dönem içine kadar devam ederek yerleşik hayata geçiş, evcilleştirme süreci ve ilintili sosyal değişiklikler içinde önemli bir yer tutmayı başarmıştır. Takı ve süs eşyaları açısından önemli bir durum teşkil ederken aynı zamanda büyük değişikliklerin görüldüğü bir dönem içinde sosyal pratiklerin devamlılığı açısından, özellikle hammadde temini açısından, önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu durumda, göçer bir yaşam modelinden yerleşik hayata geçişin gerçekleşmesine karşılık, hammaddenin elde edilmesinde kullanılan ilişkiler, kanallar ve yollar kullanımda kalmıştır³⁶. Bununla birlikte Neolitik Dönem içinde ilerledikçe form ve hammaddenin çeşitlendiği gözlenmektedir. Örneğin kil boncuklar ender dahi olsa 9. binyıldan itibaren bulunurken, 7. Binyıldan itibaren de bu grubun sık görülen öğeler haline geldiği görülür³⁷. Benzer bir durum kemik boncuklar için de geçerlidir. Yaygın olarak bulunabilen ve çok az teknik yeterlik gerektiren kemikten yapılmış olan süs eşyaları da bu grubun ayrılmaz parçası olarak yer almıştır. Neolitik Dönem ilerledikçe kullanımda kalmış fakat daha detay ve özenli işçiliğe sahip olmuşlardır³⁸.

Daha gelişkin Neolitik sürece girildiğinde, yeni teknolojiler ile hammaddelerde takı ve süs eşyaları repertuarına girmiştir. Örneğin, bakırın boncuk olarak kullanıma alındığı ilk örnekler gösterilebilir³⁹. Bunun yanında yine örnek olarak vermek gerekirse, ısıtma teknolojisiyle değişkenlik geçirtilen mavi boncukların üretimi gösteri-

²⁵ Örneğin Neolithic in Turkey serisinin bölümleri, Özdoğan/Başgelen/Kuniholm (Ed.), Caneva 2012; Özbaşaran 2012; Özbaşaran/Duru 2011; Öztan 2012; Erim-Özdoğan 2011; Rosenberg 1994.

²⁶ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Hamilton 2005; Maréchal 1985; Özdoğan 1994; Reese 2005.

²⁷ Baysal 2013a; Baysal 2013b; Baysal 2013c; Baysal 2014a; Baysal 2014b; Baysal/Erdoğan 2014.

²⁸ Alarashi 2014; Bar-Yosef 1991; Bar-Yosef 2005; Bar-Yosef Mayer 2008; Bar-Yosef Mayer/Porat 2008; Colonese/Mammino/Bar-Yosef Mayer/Fa/Finlayson/Lubell/Stiner 2011; Kuhn/Stiner/Reese/Güleç 2001; Stiner 2014; Reese 1991; Kuhn/Stiner 2007a; Kuhn/Stiner 2007b.

²⁹ Bar-Yosef Mayer 2005; Bar-Yosef Mayer 2013.

³⁰ Reese 1991.

³¹ Bkz. Baysal 2013b, Baysal 2013c; Bar-Yosef Mayer 2005, Bar-Yosef Mayer 2013.

³² Örnek olarak Boncuklu Höyük, Baysal 2013b.

³³ Özkaya/Coşkun/Soyukaya 2013.

³⁴ Prehistorik dönem zanaat konusundaki uzmanlaşma süreci hakkındaki teorik yaklaşımlar için bkz. Baysal 2013a.

³⁵ Bu tür uygulamalara ait yaygın örnekler bulunmaktadır. En iyi örnekler Mezraa Teleilat ve Boncuklu’da görülmektedir (Baysal 2013b).

³⁶ Baysal 2013b.

³⁷ Örneğin Çatalhöyük’te (Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013) ve Çukuriçi Höyük.

³⁸ Çatalhöyük önemli örnekler sunmakta (Russell 2005; Russell/Griffitts 2013), ve Boncuklu Höyük (Baysal 2013b), Mezraa Teleilat ile Barçın Höyük’te bu örnekler arasında sayılabilir.

³⁹ Bkz. Esin 1993; Esin 1995; Yener 2000.

lebilir⁴⁰. Teknoloji, Geç Neolitikte görülmeye başlayan baskı mühürlerin kullanımlarıyla da değişiklik göstermeye başlar⁴¹. Neolitik Dönem'in sonunda takı ve süs eşyası üretiminde çok kapsamlı değişikliklerin oluşu Kalkolitik Dönem'de çok daha kompleks dekoratif bir dünyanın oluşmasına neden olmuştur. Bu her iki teknoloji de materyal ve zaman içindeki gelişimleri açısından aşağıda detaylı olarak tartışılacaktır.

MATERYALLER

Deniz Kabukları

Yukarıda belirtildiği gibi deniz kabukları Epipaleolitikten, Neolitik ve Kalkolitik dönem içlerine kadar yoğun olarak kullanılmıştır. Deniz kabukluları arasında yiyecek ve süs eşyası için kullanılanlar arasında farklılıklar vardır⁴². Genel olarak bu farklılıklar besin değerleriyle ilişkili olmakla birlikte Neolitik dönem içinde küçük kabuklar dekorasyon amaçlı olarak tercih edilmişlerdir. En yaygın olarak görülen türler Dentalium, Nassarius, Nerita ve Columbella (Fig. 1) olup bunların yanında diğerleri de az sayıda da olsa görülmektedir⁴³. En yaygın olarak elde edildikleri kaynak Akdeniz'dir. Akdeniz de dahil olmak üzere, yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkan deniz kabukları genelde, çok uzun mesafelere, iç karalara kadar taşınmıştır⁴⁴. Zaman geçtikçe diğer kaynaklarda kullanılmıştır, örneğin Kızıldeniz'den olduğu kadar fosil kaynaklarından getirilen deniz kabuklarına da rastlanmıştır⁴⁵. Neolitik dönemin sonlarına doğru boncuk ve bilezik türü süs eşyalarının üretimi için, Spondylus ve Glycymeris gibi daha büyük deniz kabuklarının kullanımını ilk kez karşımıza çıkarmaktadır⁴⁶. Bu türden büyük deniz kabuklarından yapılan süs eşyaları ve bunların kullanımını Kalkolitik dönemin bir özelliği olmaya başlarken aynı zamanda Batı Anadolu'dan, Ege Dünyasına ve Balkanlara kadar yaygın bir kullanım alanı bulur⁴⁷.

Taş

Taş kullanımını boncuk ve bileziklerin üretimiyle ilişkilidir. Taştan yapılmış aynı formlarda ve malzemeden üretilmiş boncuklar Epipaleolitik ve Erken Neolitik dönemde yoğun olarak kullanılmıştır. Neolitik dönem içinde en yaygın ve çok sayıda olan boncuklar küçük disk biçimli olanlardır. Bu boncuk türü de yumuşak ve yaygın olan hammadde türünden, kireçtaşı gibi, ve kolayca şekillenebilen malzemeden yapılmaktadır (Fig. 2). Taş hammaddesinin yaygın oluşu ve tüketimi prehistorik dönem taş kullanımını için anahtar sorulardan birisidir. Bazı durumlarda yerleşimlerin etrafında çok çeşitli taş türleri yaygın olup dağlar ve akarsular aracılığıyla elde edilirken, örneğin Mezraa Teleilat, Fırat Nehri sayesinde çok büyük bir çeşitlilik gösterirken⁴⁸, diğer durumlarda, Konya Ovası'nda olduğu gibi kolayca elde edilebilecek taş türlerine rastlanmaz. Böyle bir durumda 20 km⁴⁹ veya daha uzağa gidilerek bu taş türlerine ulaşmak gerekiyordu. Taş hammaddesinin temini kadar, egzotik olan taş malzemenin de elde edilmesi konusunda sorular vardır. Takı ve süs eşyası olarak, zor işçiliğinden ötürü, çok yoğun kullanılmamış olmakla birlikte, obsidiyen gibi bir hammaddenin kaynağının neresi olduğunu tespit etmek kolaydır ve çok çeşitli lokasyonlarda da bulmak mümkündür⁵⁰. Ender bulunan hammaddelere turkuaz da örnek gösterilebilir.

Taş bilezikler kullanılan malzeme türü ve formları açısından erken Neolitiğin yerleşik toplumlarında görüldüğü gibi tüm Anadolu'da hemen hemen hep aynı kalır. Çeşitli standart tipler vardır. Bu tipler arasında yuvarlak, oval, şerit ve sırtlı profile sahip olanları saymak mümkündür (Fig. 3). Kireçtaşı ve Sabuntaşı gibi daha yumuşak hammaddelerin olmasına ve ender olarak kullanılmasına karşılık, mermer, bileziklerin üretiminde kullanılan en yaygın hammadde türüdür⁵¹. Boncukların tersine, bileziklerde tercih edilen taş türleri ve renklerden söz etmek mümkün olabilir. Beyaz her zaman bilezikler için tercih edilen bir renk iken siyah ikinci sırada yer almaktaydı. Mermer'in olduğu her yerde mermer kullanılırken, mermerin bulunmadığı coğrafyalarda da diğer taş türleri, özellikle kolay işlenebilen türler, tercih ediliyordu.

⁴⁰ Fosilleşmiş kemik veya fildişinden (fluorapatite) yapılmış mavi boncuklar Türkiye ve Suriye'deki Neolitik yerleşmelerde bulunmuştur. Detaylar için bakınız Taniguchi 2002; Baysal 2014b.

⁴¹ Carter 2010; Caneva 2012; Denham 2013.

⁴² Colonese/Mannino/Bar-Yosef Mayer/Fa/Finlayson/Lubell/Stiner 2011.

⁴³ Detaylar için bkz. Bar-Yosef Mayer 2005; Baysal 2013b; Baysal 2013c; Baysal 2104b; Lange/Perlès/Vanhaeren/Reiche 2008; Reese 1991; Reese 2005; Serrand/Vigne/Guilaine 2005.

⁴⁴ Reese 1991.

⁴⁵ Fosil kaynakların kullanımındaki detaylar için bkz. Bar-Yosef Mayer/Gümüş/İslamoğlu 2010. Kızıldeniz örnekleri için bkz. Reese 1991; Reese 2005.

⁴⁶ Bu uygulama Batı ve Kuzeybatı Anadolu yerleşmelerinde, Barçın Höyük (Baysal 2014b), Aktopraklık ve Ulucak'ta görülmektedir.

⁴⁷ Baysal/Erdoğu 2014; Ifantidis 2011; Ifantidis/Nikolaidou 2011.

⁴⁸ Mehmet Özdoğan ile görüşme.

⁴⁹ Detaylar için bkz. Baysal 2013b; Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

⁵⁰ Canhasan III, Domuztepe ve Aşıklı Höyük gibi yerleşmelerde, Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Healey 2013; Healey/Campbell 2014; Astruc/Vargiolu/Ben Tka-ya/Balkan-Ath/Özbaşaran/Zahouani 2011.

⁵¹ Örneğin Yumuktepe ve Mezraa Teleilat gibi yerleşmelerde.

Fig. 1. Değişik Deniz Kabuklarından Boncuklar 1) Direkli Mağarası 2) Pınarbaşı 3) Barcın Höyük / Various Marine Shell Beads, 1) Direkli Cave 2) Pınarbaşı 3) Barcın Höyük.

Fig. 2. Taştan Yapılmış Değişik Disk Boncuklar 1) Boncuklu Höyük 2) Çukuriçi Höyük 3) Barcın Höyük / Various Stone Disc Beads, 1) Boncuklu Höyük 2) Çukuriçi Höyük 3) Barcın Höyük.

Fig. 3. 1) Yümüktepe ve 2) Canhasan'dan Bilezik Örnekleri / *Examples of Bracelets from 1) Yümüktepe and 2) Canhasan.*

Kemik

Türkiye Neolitik döneminde genel olarak bir kaç kemik süs eşyası raporlarda yer almakla birlikte, Neolitik süresince kemik gibi kolay bulunan, özellikle kuş⁵² ve küçük memelilere ait kemiklerin sürekli kullanımının olduğu görülür. Paleolitik Dönem'de delinerek kullanıma alınan geyik dişi aynı zamanda sürekli ve en basit boncuk teknolojisidir⁵³. Az olmakla birlikte çok kompleks bir şekilde kemik kullanımı olan arkeolojik yerleşmeler de bulunmaktadır, örneğin Çatalhöyük, dikkatli bir tasarım sonucu kemik boncuk ve insize yaban domuzu dişlerinin ortak kullanımı ile bu konuda mükemmel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁴.

Kil

Kil, çanak çömlek yapımlarıyla birlikte yaygın kullanım alanı bulurken boncuk hammaddesi için Neolitik dönemde en az tercih edilen malzeme türüdür. En erken örnekler MÖ 9. Binyıla tarihlenen Pınarbaşı⁵⁵ ve Boncuklu Höyük'ün arkeolojik tabakalarında bulunmuş ve çok iyi şekilde yapılmamış olmalarıyla dikkat çekerler (Fig.4). Daha sonraki döneme ait örnekler Çatalhöyük'te kaydedilmiştir ve bunların daha yaygın olarak kullanıldıkları ve daha özenli yapılmış oldukları gözlenir. Bunlar genel olarak mezarlarda ve çöplük alanlarında bulunmuştur. Bazı örneklerin çok iyi yapıldığı ve birden fazla deliği olduğu gözlenmiştir⁵⁶. Bu boncukların ne kadar fonksiyonel olduğu şüpheli olmakla birlikte, pişmiş kilden yapılan boncukların genel olarak kalitesinin de düşük oldu-

⁵² Bkz. Russell 2005; Russell/Griffitts 2013.

⁵³ Bu tür uygulama hakkında bkz. Choyke 2001.

⁵⁴ Russell 2005; Russell/Griffitts 2013.

⁵⁵ Baysal 2013b.

⁵⁶ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

Fig. 4. 1) Ulucak Höyük Kil Boncuklar Dizisi, 2) Barcın Höyük'ten Mavi Boncuklar, 3) Boncuklu Höyük'ten Taş ve Kil Boncuklar, 4) Çukuriçi Höyük'ten Kil Boncuklar, 5) Barcın Höyük'ten Taş Boncuklar / 1) Clay Bead Necklace from Ulucak Höyük 2) Blue Beads from Barcın Höyük 3) Stone and Clay Beads from Boncuklu Höyük 4) Clay Beads from Çukuriçi Höyük 5) Stone Beads from Barcın Höyük.

ğu belgelenmiştir. Bununla birlikte Çukuriçi'nde olduğu gibi çok yüksek kalitede, iyi işçiliğe sahip ve açılanmış örnekler de bulunmaktadır (Fig. 4).

Metal

Her ne kadar boncuk üretim repertuarında görülse de, ender olarak kullanıma alınmış ve teknolojik açıdan önemli olan materyallerden bir tanesi de bakır olup çeşitli arkeolojik yerleşmelerde deneysel olarak boncuk yapımında kullanılmış olduğu görülmektedir. Bakır minerallerinin taşlar gibi işlenerek kullanıldığı Çayönü, Aşıklı, Hallan Çemi ve Boncuklu Höyük gibi bir çok yerleşmede gö-

rülmektedir⁵⁷. Aşıklı ve Çayönü gibi yerleşmelerde yerel bakır mineralleri dövülerek levha haline getirilmiş ve sonrasında bunu istenen forma uygun olarak sararak ve biraz daha güçlendirerek şekillendirmiştir⁵⁸. Çayönü örneğinde malahit ve bakır birlikte kullanılmıştır. Bu mineraller üzerinde yapılan analizler sonucunda, Çatalhöyük buluntularının biraz daha güçlendirilme yoluyla kullanıldığı ortaya konulmuştur⁵⁹.

⁵⁷ Rosenberg 1994; Baysal 2013b; Yener 2000.

⁵⁸ Yener 2000; Esin 1993; Özdoğan 1994.

⁵⁹ Birch/Rehren/Pernecka 2013: 315.

TEKNOLOJİ

Takı ve süs eşyalarının teknolojisi öncelikli olarak basit üretim teknikleri üzerine odaklanmıştır ve bu teknikler şekil vermek, delmek ve parlatmak olarak sıralanabilir. Söz konusu teknikler günümüzde çok iyi anlaşılmıştır⁶⁰. Taşın işlenmesinde kullanılan teknikler Epipaleolitik Dönem'den itibaren benzerdir ve basit bir üretim zincirine sahip olan boncukların üretimi şöyle tanımlanabilir: kaba şeklini vermek için ilk önce yongalama yapılır ve bunu sürterek şekillendirme ve elle ya da matkap ile delme işlemi izler. Son şeklini vermek için boncuklara tekrar sürtme işlemi uygulanır ve bazen de perdahlanırlar. Mekanik olarak delme teknolojisi erken Neolitik dönemden itibaren bilinmekte ve sürekli olarak kullanılmaktaydı. Söz konusu dönemler içinde çakıl taşlarından son derece kötü şekilde üretilmiş ve başarısız denemeler⁶¹ sonucu delinmiş boncuk örnekleri de bulunmaktadır. Bu durum, teknolojik bilginin evrensel olarak kullanılmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte taş bilezikler neolitik boyunca dizayn ve üretim açısından aynı kalmış ve daha sonraki prehistorik dönemlerde de devam etmiştir⁶².

Deniz kabuğundan yapılan boncukların teknolojisi ise, ne zaman ne alan ne de karmaşık bir durum sergiler. Bazı deniz kabuklarının, Dentalium gibi, herhangi bir uygulamaya maruz kalmadan ipe takılmaları mümkündür. Bir çok durumda, olasılıkla deniz kenarında bulunan kabuklar üzerinde delikler mevcuttu, olmayanlarda ise bir yere sürterek veya delik oluşturarak kullanılmışlardır⁶³. Daha sonraki dönemlerde Spondylus ve Glycymeris gibi deniz kabuklularından yapılan boncuk ve bileziklerin gelişkin seviyede teknik bilgi ve uzmanlık gerektirdiği açıktır⁶⁴.

Boncuk yapımında kullanılacak olan materyalin görünüşünü değiştirmek üzere kullanılan üretim teknolojileri yanında, çok sayıda farklı tekniklerin de yer aldığı artık açıklık kazanmıştır. Her ne kadar bugün için yapılan araştırmalar bazı noktaları açıklığa kavuşturmuş olsa da, bu konudaki her şeyi tam olarak bildiğimizi söylemek mümkün değildir. Serpantin gibi kayaç türlerinin, ısıtılması sonucu renk değişikliğine uğradığı kanıtlanmıştır⁶⁵. Isıtma ile olduğu kadar kimyasalların da renk değişimi için kullanıldığı, özellikle mavi boncukların üretiminde

ısıtılmadan önce⁶⁶ bir çeşit kimyasal ile kaplanarak yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir⁶⁷.

Mavileştirilerek üretilen boncuklarda görüldüğü kadarıyla yapay olarak süsleme teknolojisi bir formun veya hammaddenin taklidine kadar uzanmaktadır. Her farklı malzemede taş, kemik, kil veya deniz kabuğu gibi, bir malzemenin bir diğerini taklit ettiği görülmektedir. Bazı durumlarda bu açık olarak gerçek olanın bir diğeri tarafından bakını aldatacak kadar taklit ettiği görülmektedir⁶⁸. Bazı durumlarda ise formlar taklit edilmektedir. Örneğin, kırmızı geyik'e ait diş boncuklara ait formlar kemikten yapılmış ve gerçek bir parça gibi durmaktadır. Bunun dışında yine taş ve deniz kabuklarından da bunlara benzer çeşitli renklerde⁶⁹ örnekler yapılmıştır. Bununla birlikte geç Neolitik dönemde beyaz renkli materyallerin yaygın kullanımında, bunlara mermer ve deniz kabukları dahil, kullanım alanları ve türleri göz önüne alındığında, uygulanan pratiklerin aynı olduğu görülmektedir⁷⁰. Örneklerin özel formlara sahip olması konusunda özel bir amacın olduğu ve bunun da belirli sosyal pratiklere uygun olması üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür⁷¹.

Edindiğimiz bilgiye göre, boncukların ve bileziklerin sahipleri için ifade ettiği değer, kırık olanlarının geri dönüşümleri üzerinden anlaşılmaktadır. Erken Neolitik dönemden itibaren kırılmış olan takı ve süs eşyaları tekrardan sürtülerek, keskin veya kırık kenarları düzeltilerek⁷² veya delinerek yeniden kullanıma alınmıştır. Bileziklerin durumunda ise kırık parçalar delinerek ve düzeltilerek pendant biçiminde kullanmaya devam edilmişlerdir⁷³. Bununla birlikte boncuk ve bileziklerin bir çok durumda tekrardan delinmeden ama kenarları düzeltilerek kullanılmaya devam ettiği gözlenir. Bunlar farklı şekillerde kullanıldıklarını, belki de sahiplerinin takarak değil de, yanlarında taşıyarak kullandıklarını işaret eder. Bu kanıtlar orijinal formun buluntunun temel özelliği olmadığı doğrultusunda ama yine de sosyal, ekonomik veya iyileştirici olması açısından değerli olduğu şeklinde yorumlanabilir⁷⁴.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. Astruc/Vargiolu/Ben Tkaya/Balkan-Atlı/Özbaşaran/Zahouani 2011; Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Belcher 2011; Calley/Grace 1988; Coşkunsu 2008; Healey/Campbell 2014; Lange/Perlès/Vanhaeren/Reiche 2008; Francis 1982; Gwinnett/Gorelick 1981.

⁶¹ Tanımlamalar için bkz. Baysal 2013b; Baysal/Miller (baskıda).

⁶² Üretim zinciri açıklaması için bkz. Baysal/Baysal/Türkcan/Nazaroff 2015.

⁶³ Chapman/Gaydarska/Balen 2012; Francis Jr 1982; Ifantidis 2011; Ifantidis/Papageorgiou 2011; Serrand/Vigne/Guilaine 2005.

⁶⁴ Baysal/Erdoğan 2014.

⁶⁵ Belcher ile bireysel görüşme 2015.

⁶⁶ Bu teknolojiyi anlamaya yönelik çalışmalar Koç Üniversitesi'nde Rana Özbal yönetiminde yürütülmektedir.

⁶⁷ Bu türden örnekler Aktopraklık, Can Hasan I, Çatalhöyük, Yumuktepe, Barçın Höyük, Çukuriçi Höyük ve belki Köşk Höyük'te (Öztan 2010) bulunmuştur.

⁶⁸ Örneğin kırmızı geyik dişinden yapılmış olan Çatalhöyük türleri (Russell 2005) ve mavi boncuklar Turkuaz'ı taklit etmektedir (Baysal 2014b) ve son olarak Çukuriçi'nde kil boncuklar taş boncukları taklit etmektedir.

⁶⁹ Baysal/Erdoğan 2014.

⁷⁰ Baysal/Erdoğan 2014.

⁷¹ Stiner 2014.

⁷² Detaylı örnekler için bakınız Baysal 2013b.

⁷³ Ifantidis/Papageorgiou 2011.

⁷⁴ Baysal/Miller (baskıda).

ZANAAT UZMANLIĞI

Süs ve takı eşyalarına ait teknolojiler ve üretim süreçleri iyi anlaşılmalı olmasına karşılık, farklı yerleşmelerdeki çeşitliliklerinin anlamı ve üretim alanlarının sosyal konumları hala tam olarak kesinleşmemiştir. Neolitik dönemin üretim alanları; atıklar, bitmemiş parçalar ve alet tipleri doğrultusunda tanımlanabilmiştir⁷⁵. Bazı yerleşmelerde bilezik veya boncuklar, erken Neolitik dönemden itibaren çok büyük miktarda üretilmiştir ve aslında diğer buluntu gruplarının da yoğun üretimine rastlanmıştır⁷⁶. Bununla birlikte söz konusu örnekler tamamen yapılmış ve kısa süreli bir üretimi karakterize ediyor gibi görünmektedir ama bunların hiyerarşik yapı veya uzun süreli ekonomik değişikliklerle ilişkili sosyal değişimleri temsil etmesi gerekmez. Eldeki verilere bağlı olarak, Neolitik dönem süresince ne türden uzmanlaşmış üretimin var olduğu ve nasıl tanımlandığı konusu hala tartışmalara açıktır⁷⁷. Araştırmaların bu aşamasında Erken Neolitik'te görülen değişikliklerin bölgesel olmaktan çok, yerleşmeden yerleşmeye değiştiği söylenebilir. Bölgesel seviyede takı ve süs eşyalarında önemli bir tipolojik geleneğe şimdilik rastlanmamıştır. Bunun nedenlerinden birisi araştırmalar içinde görülen boşluklardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Geç Neolitiğe gelindiğinde söz konusu gelenekler görülmeye başlar, örneğin mavi boncukların üretimi, mermerden yapılan boncuk ve bileziklerin Türkiye'nin batısında ve Balkanlarda standart hale gelmesi gibi. Sözü edilen nesnelere nasıl ve nerede ortaya çıktıkları, hangi coğrafyalara nasıl dağıtıldıkları, sosyal konum ve önemlerinin ne olduğu konusunda daha çok çalışma yapılmasına gereksinim vardır.

YORUMLAR

Her ne kadar boncuklar, bilezikler ve pendantlar süs eşyaları olarak nitelendirilse de, gerçekte bunların ne amaçla ve nasıl kullanıldıkları konusu hala kesin değildir. Bu objelerin birlikte buldukları kontekstler, söz konusu dönemlerde yaşamış olan insanlar için ifade ettiği önemi anlamak açısından son derece önemlidir. Bazı durumlarda mezar buluntuları, insan vücudu çevresinde nasıl konumlandırıldıklarını gösterse de, çoğu zaman insanların bunları yaşarken bir şekilde kaybettikleri vurgulanabilir. Örnek vermek gerekirse koparak evin tabanını kaplayan bir hasırın üzerine düşen boncuklar veya çöp alanları

na⁷⁸ atılan boncuklar gösterilebilir. Takılar hakkındaki yorumlar, arkeolojinin ilk günlerinden günümüze kadar olan süreç içinde genel olarak dekoratif değerleri üzerine odaklanmıştır. Birçok süs eşyasının gösteri ve bu değeri ortaya koymak amacıyla üretilmiş ve kullanılmış olabileceği doğru olabilir fakat Neolitik döneme ait araştırmalar sonucu ortaya konulan kanıtlar ışığında birçok boncuğun veya süs eşyasının da tek başlarına veya küçük gruplar halinde dikkat çekici olmaktan uzak bir şekilde kullanıldığı ortaya konulmuştur. Ayrıca buldukları kontekstlerin doğası gereği boncukların nasıl kullanıldıkları açık değildir, belki de Levant bölgesi Neolitiğinde görülen örnekleri gibi⁷⁹, birçoğu elbiseler üzerine dikilerek kullanılmıştır. Bireysel takı ve süs eşyalarının bir çeşit iletişim teknolojisinin bir aracı oldukları doğrultusunda görüşleri sürülmüştür⁸⁰ ve bu türden bir düşünüş materyal kültür geleneği içerisinde bir aitik içerdiği belirtilmiştir⁸¹. Bununla birlikte yukarıda sözü edilen geri dönüşüm pratikleri, formun sürekli bir önemi olmadığını ve bazı boncukların bunları kullananlar için farklı anlamlar taşıyabileceğini gösteriyor olabilir. Etnografik örneklere bakıldığında, geleneksel olarak tekil objelerin tekil anlamlar taşıdığı açıklık kazanır ki bunu arkeolojik kayıta saptamak imkânsızdır⁸².

Taklit edilen form ve hammaddeler, bunların kendilerine has bir öneme sahip olduklarını gösterir. Renklerin de yine boncuk üretiminde önemli bir faktör olduğu konusuna işaret edilmiştir⁸³. Bununla birlikte bazı materyallerin seçimi, farklı renk ve formların tercihi ve tüm bu kombinasyonlara ek olarak boncukların kullanım şekilleri şu andaki veriler ışığında anlaşılması zor bir durum olarak kalmaktadır.

Süs ve takı eşyalarının üretiminden kullanımına kadar uzanan süreçte farklı ölçeklerde gözlenen belli farklılıklar bulunmaktadır. Mikro seviyede her yerleşme kendine özgü hammadde temini ve teknolojik uygulamalara sahiptir. Yerleşmeler arası ölçekte ise, her ne kadar bölgesi bir resmi geliştirmek güç olsa da, Güneydoğu, Orta Anadolu, Batı ve Kuzeybatı Anadolu arasında materyal ve form kullanımında belirgin farklılıkların olduğu söylenebilir. Bunun yanında tüm Türkiye genelinde gözlenen uygulamalar da bulunmaktadır, örneğin geyik dişinin kullanımı, disk biçimli boncuklar, mavi boncuklar ve küçük deniz kabuklarından yapılmış boncuklar bunlar arasında sayılabilir.

⁷⁵ Wright/Critchley/Garrard 2008; Healey/Campbell 2014; Fabiano/Berna/Borzatti von Löwenstein 2004; Coşkunsu 2008; Calley/Grace 1988; Altınbilek/Coşkunsu/Dede/Iovino/Lemorini/Özdoğan 2001.

⁷⁶ Örneğin Mezraa Teleilat'daki bilezikler, figürinler ile birlikte üretilmiştir. Yine Körtik Tepe örneğinde boncukların sayısı gösterilebilir.

⁷⁷ Baysal 2013a.

⁷⁸ Örneğin Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013; Baysal 2013b.

⁷⁹ Detaylar için bkz. Bar-Yosef/Alon 1988.

⁸⁰ Kuhn/Stiner 2007a; Kuhn/Stiner 2007b.

⁸¹ Stiner 2014.

⁸² Detaylar için bkz. Popper-Giveon/Abu-Rabia/Ventura 2014.

⁸³ Bar-Yosef Mayer/Porat 2008.

Konya Ovası Epipaleolitik'ten Kalkolitik Dönem'e⁸⁴ kadar uzanan kesintisiz binlerce yıllık bir iskân sürecine sahip olup iyi araştırılmış olması nedeniyle şu anda Neolitik dönem bireysel takı ve süs eşyalarının araştırılması ve daha iyi anlaşılması konusunda en önemli araştırma alanını oluşturmaktadır. Epipaleolitik Döneme tarihlenen Pınarbaşı'nın buluntuları Levant Bölgesi Neolitiği ile büyük benzerlikler göstermektedir⁸⁵. Yine Erken Neolitik Pınarbaşı (MÖ cal. 9 ve 8 bin) ile Boncuklu Höyük Neolitiğe kadar uzanan bir sürekliliğin olduğunu göstermektedir⁸⁶. Bununla birlikte kullanılan taş hammaddesinin ve formların çeşitliliği kullanıma alınan kil ve kemiklerle artmıştır. Çatalhöyük bu anlamda en geniş takı ve hammadde çeşitliliğine sahiptir ki bu hammaddeler yerel kaynaklardan elde edildiği kadar birçoğu da uzak mesafelerden elde edilmekteydi⁸⁷. Bu durum geç Neolitiğe ve oradan Kalkolitik döneme kadar uzanmaktadır. Kalkolitik dönemde ise görsel anlamda çok göz alıcı, sedef gibi, materyallerin karşımıza çıktığı bir zenginlik görülür. Eğer Konya ovası süs ve takı kullanımında geniş çapta ki gelenekleri temsil ediyorsa, birçok açıdan materyalin elde edilmesinde bir sürekliliğe, kullanıma ve arkeolojik depozitlerde kalmasına ayrıca zaman içinde yavaş da olsa farklı formların artışına işaret ediyordur.

SONUÇ

Bireysel takı ve süs eşyaları binlerce yıllık prehistorik dönemler içinde ve hayatın özel bir ögesi olarak kalırken materyaller, formlar ve teknolojilerde aynı şekilde bir tutarlılık göstermiştir. Buna karşılık Neolitik dönemde yeni teknolojilerin, yeni materyallerin ve çeşitli formların görüldüğü ve bu yenilikler aracılığıyla da Kalkolitik dönemde görülen değişikliklere ait temellerinin atıldığı dikkati çeker.

Her ne kadar Neolitik dönem takı ve süs eşyalarına ait bilgilerimiz sınırlı olsa dahi, bunların kullanımına dair genel olarak bir şeyler söylemek mümkündür. Öncelikle, zaman içinde değişiklik ve farklı yoğunluklara sahip olsalar da çok çeşitli formlar ve materyaller vardı ki, bunlar Neolitik boyunca boncuk repertuarının temelini hazırlamıştır. Taştan disk biçimli boncuklar ve deniz kabukları bunlar arasında sayılabilir. Bunlara ek olarak geyik dişlerinden yapılan boncuklarla bunların taklitleri de dönem süresince kullanılmaya devam etmiştir. Basit üretim teknolojileri yine aynı şekilde sürekliliğini sürdürmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Neolitik dönem içindeki gelişmeler arttıkça daha karmaşık materyallere ait teknolojiler de görülmeye başlamıştır. Örneğin, bu teknolojilerin bir

kısmı ısının kullanılarak hammadde üzerinde değişiklikler yapılması etrafında gelişmiştir.

Her ne kadar binlerce yıl sonra boncuk ve bilezikleri yapan ve kullananlar için anlamları açık olmasa da, çok sayıdaki obje kırıldıktan sonra tekrar geri dönüşüme alınarak uzun süre dolanım içinde tutulmuştur. Bu süs ve takı eşyalarının sadece görüntü ve dekoratif olmalarının dışında bir değere sahip olduklarına da işaret etmektedir. Aynı şekilde taklitler de arzulan ve istenen bir formun olduğuna tanıklık etmektedir.

Ekonomik açıdan takı ve süs eşyaları farklı yerleşmelerde, farklı zamanlarda, farklı roller üstlenmiştir. Neolitik dönemde nadiren çok yoğun üretim görülse de, olasılıkla, Neolitik veya Kalkolitik dönemin sonuna kadar takı ve süs eşyalarının üretiminde ciddi bir şekilde ekonomik açıdan önemli bir uzmanlaşma başlamamıştı.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse, her ne kadar Neolitik dönem takı ve süs eşyaları hakkındaki bilgilerimiz az ve seyrek olsa da, elimiz de var olan veriler ışığında Neolitik toplumların sosyal, ekonomik ve teknolojik yönlerini açıklayabilecek durumdadır. Gelecek yıllarda bu konuda gerçekleştirilecek olan araştırmalar şüphesiz Neolitik dönem takı ve süs eşyaları hakkındaki bilgilerimizin sınırlarını genişleteceği gibi, diğer bölge ve dönemlerle olan ilişkileri de aydınlatacaktır.

⁸⁴ Dahili araştırılmış olan yerleşmeler Pınarbaşı, Boncuklu Höyük, Çatalhöyük, Can Hasan I ve III.

⁸⁵ Baysal 2013c.

⁸⁶ Baysal 2013b.

⁸⁷ Bains/Vasić/Bar-Yosef Mayer/Russell/Wright/Doherty 2013.

KAYNAKÇA

ALARASHI, H. 2014.

La parure épipaléolithique et néolithique de la Syrie (12e au 7e millénaire avant J.-C.): Techniques et usages, échanges et identités (Université Lumière – Lyon 2 Yayınlanmamış Doktora Tezi). Lyon.

ALTINBILEK, Ç/COŞKUNSU, G/DEDE, Y/IOVINO, M/LEMORINI, C/ÖZDOĞAN, A. 2001.

“Drills from Çayönü. A Combination of Ethnographic, Experimental and Use-Wear Analysis”, *Beyond Tools, Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Eds. I. Caneva/C. Lemorini/D. Zampetti/P. Biagi). Berlin: 137-143.

ASTRUC, L. 2001.

“Lithic Tools Involved in the Manufacture of Stone Ornaments and Utilitarian Products at Khirokitia (Cyprus),” *Beyond Tools, Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant* (Eds. I. Caneva/C. Lemorini/D. Zampetti/P. Biagi). Berlin: 113-128.

ASTRUC, L/VARGIOLU, R/BEN TKAYA, M/BALKAN-ATLI, N/ÖZBAŞARAN, M/ZAHOUANI H. 2011.

“Multi-Scale Tribological Analysis of the Technique of Manufacture of An Obsidian Bracelet from Aşıklı Höyük (Aceramic Neolithic, Central Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science* 38/12: 3415-3424.

BAINS, R. 2012.

The Social Significance of Neolithic Stone Bead Technologies at Çatalhöyük (University College of London Yayınlanmamış Doktora Tezi). Londra.

BAINS, R/VASIĆ, M/ BAR-YOSEF MAYER, D/ RUSSELL, N/ WRIGHT, K/ DOHERTY, C. 2013.

“A Technological Approach to the Study of Personal Ornamentation and Social Expression at Çatalhöyük,” *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons* (Ed. I. Hodder). London: 331-363.

BAIRD, D/ ASOUTI, E/ ASTRUC, L/ BAYSAL, A/ BAYSAL, E/ CARRUTHERS, D/ FAIRBAIRN, A/ KABUKÇU, C/ JENKINS, E/ LORENTZ, K/ MIDDLETON, C/ PEARSON, J/ PIRIE, A. 2013.

“Juniper Smoke, Skulls and Wolves’ tails. The Epipalaeolithic of the Anatolian Plateau in SW Asian Context; Insights from Pınarbaşı”. *Levant* 45/2: 175-209.

BAR-YOSEF, D. 1991.

“Changes in the Selection of Marine Shells from the Natufian to the Neolithic”, *The Natufian Culture in the Levant* (Ed. O. Bar-Yosef/F. Valla). Michigan: 629-636.

BAR-YOSEF, D. 2005.

“The Exploitation of Shells as Beads in the Palaeolithic and Neolithic of the Levant”, *Paléorient* 31.1: 176-185.

BAR-YOSEF MAYER, D. 2013.

“Towards a Typology of Stone Beads in the Neolithic Levant”, *Journal of Field Archaeology* 38.2: 129-142.

BAR-YOSEF MAYER, D. 2008.

“Dentalium Shells Used by Hunter-Gatherers and Pastoralists in the Levant”, *Archaeofauna* 17: 103-110.

BAR-YOSEF MAYER, D/PORAT N. 2008.

“Green Stone Beads at the Dawn of Agriculture”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 105/25: 8548- 8551.

BAR-YOSEF MAYER, D/PORAT, N/GAL, Z/ SHALEM, D/SMITHLINE, H. 2004.

“Steatite Beads at Peqi’in: Long Distance Trade and Pyro-Technology during the Chalcolithic of the Levant”, *Journal of Archaeological Science* 31: 493-502.

BAR-YOSEF MAYER, D/ GÜMÜŞ, B/ İSLAMOĞLU, Y. 2010.

“Fossil Hunting in the Neolithic: Shells from the Taurus Mountains at Çatalhöyük, Turkey,” *Geoarchaeology* 25/3: 375-392.

BAR-YOSEF, O/ALON, D. 1988.

“Nahal Hemar Cave: The Excavations,” *Atiqot* 18.

BAYSAL, E. 2013a.

“Will the Real Specialist Please Stand Up? Characterising Early Craft Specialization, a Comparative Methodology for Neolithic Anatolia”, *Documenta Praehistorica* 40: 233-246.

BAYSAL, E. 2013b.

“A Tale of Two Assemblages: Early Neolithic Manufacture and Use of Beads in the Konya Plain”, *Anatolian Studies* 63: 1-15.

BAYSAL, E. 2013c.

“Epipalaeolithic Marine Shell Beads at Pınarbaşı: Central Anatolia in a Wider Context”, *Anatolica* 39: 261-276.

BAYSAL, E. 2014a.

“Findings Relating to the Manufacture and Use of Stone Beads at Neolithic Boncuklu Höyük”, *Colloquium Anatolicum* 13: 57-79.

BAYSAL, E. 2014b.

“A Preliminary Typology for the Neolithic and Chalcolithic Beads of Barçın Höyük”, *Anatolia Antiqua* 22: 1-11.

- BAYSAL, E/ERDOĞU, B. 2014.
“Frog in the Pond: Gökçeada (Imbros), An Aegean Stepping Stone in the Use of Spondylus Shell”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 80: 363-378.
- BAYSAL, E/BAYSAL, A/TÜRKCAN, A/NAZAROFF, A. 2015.
“Early Specialized Craft? A Chalcolithic Stone Bracelet Workshop at Kanlıtaş, Eskişehir, Turkey,” *Oxford Journal of Archaeology* 34.3: 232-254.
- BAYSAL, E./MILLER, H. (baskıda).
“Ornaments in Theory: The Interpretation of Prehistoric Beads in Archaeological context”.
- BECK, H. 1928.
“Classification and Nomenclature of Beads and Pendants”, *Archaeologia* 77: 1-76.
- BELCHER, E. 2011.
“Halaf Bead, Pendant and Seal ‘Workshops’ at Domuztepe: Technological and Reductive Strategies”, *The State of the Stone: Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 13 (Eds. E. Healey/S. Campbell/O. Maeda). Berlin: 135-143.
- BIRCH, T/REHREN, T/PERNICKA, E. 2013.
“The Metallic Finds from Çatalhöyük: A Review and Preliminary New Work”, *Substantive Technologies at Çatalhöyük, Reports from the 2000-2008 Seasons* (Ed. I. Hodder). London/Los Angeles: 307-316.
- CALLEY, S/GRACE, R. 1988.
“Technology and Function of Micro-Borers from Kumartepe (Turkey)”, *Industries Lithiques Tracéologie et Technologie Volume 1* (Ed. S. Beyries). Oxford: 69-81.
- CANEVA, I. 2012.
“Mersin-Yumuktepe”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 3. Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan/ N. Başgelen/ P. Kuniholm). İstanbul: 1-29.
- CARTER, E. 2010.
“The Glyptic of the Middle-Late Halaf Period at Domuztepe, Turkey (ca 5755-5450 BC)”, *Paléorient* 36/1: 159-177.
- CHAPMAN, J/GAYDARSKA, B/BALEN, J. 2012.
“Spondylus Ornaments in the Mortuary Zone at Neolithic Vukovar on the Middle Danube”, *VAMZ* 3.45: 191-210.
- CHOYKE, A. 2001.
“Late Neolithic Red Deer Canine Beads and Their Imitations”, *Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space. Proceedings of the 2nd Meeting of the Worked Bone Research Group, Budapest, 31 August- 5 September 1999* (Eds. A. Choyke/L. Bartosiewicz). Oxford: 251-260.
- COLONESE, A/MANNINO, M/BAR-YOSEF MAYER, D/FA, D/FINLAYSON, J/LUBELL, D/STINER M. 2011.
“Marine Mollusk Exploitation in Mediterranean Prehistory: An Overview”, *Quaternary International* 239: 86-103.
- COŞKUNSU, G. 2008.
“Hole-Making Tools of Mezraa Teleilat with Special Attention to Micro-Borers and Cylindrical Polished Drills and Bead Production”, *Neo-Lithics* 1/08: 25-36.
- DENHAM, S. 2013.
The Meanings of Late Neolithic Stamp Seals in North Mesopotamia (University of Manchester Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manchester.
- DUBIN, L. 1987.
The History of Beads from 30,000 BC to the Present. New York.
- ERİM-ÖZDOĞAN, A. 2011.
“Çayönü”, *The Neolithic in Turkey: The Tigris Basin* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 185-269.
- ESİN, U. 1993.
“Copper Beads of Aşıklı”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbours. Studies in Honour of Nimet Özgüç* (Eds. M. Mellink/E. Porada/T. Özgüç). Ankara: 179-183.
- ESİN, U. 1995.
“Early Copper Metallurgy at the Pre-Pottery site of Aşıklı”, *Readings in Prehistory. Studies Presented to Hallet Çambel*. İstanbul: 61-78.
- FABIANO, M/BERNA, F/BORZATTI VON LÖWENSTEIN, E. 2004.
“Pre-Pottery Neolithic Amazonite Bead Workshops in Southern Jordan”, *Le Néolithique au Proche-Orient et en Europe. The Neolithic in the Near East and Europe. Acts of the XIVth UNESCO International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences 208 September 2001* (Ed. Secretariat du Congrès). Oxford: 265-273.

- FRANCIS Jr., P. 1982.
“Experiments with Early Techniques for Making Whole Shells into Beads”, *Current Anthropology* 23/6: 713-714.
- GARROD, D. 1932.
“A New Mesolithic Industry; the Natufian of Palestine”, *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 62: 257-269.
- GROMAN-YAROSLAVSKI, I/BAR-YOSEF MAYER, D. 2015.
“Lapidary Technology Revealed by Functional Analysis of Carnelian Beads from the Early Neolithic site of Nahal Hemar Cave, Southern Levant”, *Journal of Archaeological Science* 58: 77-88.
- GWINNETT, A/GORELICK, L. 1981.
“Beadmaking in Iran in the Early Bronze Age Derived by Scanning Electron Microscopy,” *Expedition* 24/1: 10-23.
- HAMILTON, N. 2005.
“The Beads,” *Changing Materialities at Çatalhöyük reports from the 1995-1999 Seasons* (Ed. I. Hodder). Cambridge/Ankara: 325-332.
- HEALEY, E. 2013.
“Exotic, Aesthetic and Powerful? The Non-Tool Use of Obsidian in the Late Neolithic of the Near East,” *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (Eds. O. Nieuwenhuyse/R. Bernbeck/P. Akkermans/Rogasch). Turnhout: 251-265.
- HEALEY, E/CAMPBELL, S. 2014.
“Producing Adornment: Evidence of Different Levels of Expertise in the Production of Obsidian Items of Adornment at Two Late Neolithic Communities in Northern Mesopotamia,” *Journal of Lithic Studies* 1/2: 79-99.
- IFANTIDIS, F. 2011.
“Cosmos in Fragments: Spondylus and Glycymeris Adornments at Neolithic Dispilio, Greece,” *Spondylus in Prehistory: New Data and Approaches. Contributions to the Archaeology of Shell Technologies* (Eds. F. Ifantidis/M. Nikolaidou). Oxford: 123-137.
- IFANTIDIS, F/NIKOLAIDOU M. 2011.
Spondylus in Prehistory: New Data and Approaches. Contributions to the Archaeology of Shell Technologies. Oxford.
- IFANTIDIS, F/PAPAGEORGIU, P. 2011.
“Sur un anneau Néolithique en marbre fragmenté (Dispilio, Grèce),” *Profils d’objets. Approches d’anthropologues et d’archéologues* (Ed. F. Wateau). Paris: 33-43.
- JACKSON, B. 2005.
“Report on Bead Material Identification”, *Changing Materialities at Çatalhöyük, Reports from the 1995-1999 Seasons* (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 373-376.
- KUHN, S/STINER M. 2007A.
“Paleolithic Ornaments: Implications for Cognition, Demography and Identity”, *Diogenes* 214: 40-48.
- KUHN, S/STINER, M. 2007B.
“Body Ornamentation as Information Technology: Towards An Understanding of the Significance of Early Beads”, *Rethinking the Human Revolution, New Behavioural and Biological Perspectives on the Origin and Dispersal of Modern Humans* (Eds. P. Mellars/K. Boyle/O. Bar-Yosef/C. Stringer). Cambridge: 45-54.
- KUHN, S/STINER, M/REESE, D/GÜLEÇ E. 2001.
“Ornaments of the Earliest Upper Palaeolithic: New Insights from the Levant,” *PNAS* 98/13: 7641-7646.
- LANGE, K/PERLÈS, D/VANHAEREN, M/REICHE, I. 2008.
“Heat-Induced Modification of Marine Shells Used as Personal Ornaments at the Prehistoric Site of Franchthi Cave, Greece: First Results of a Multi-Analytical Approach”, *Ninth International Conference on NDT of Art, Jerusalem, Israel, 25–30 May 2008*. <http://www.ndt.net/article/art2008/papers/191Lange.pdf>.
- LANKTON, J. W. 2003.
A Bead Timeline. Vol. 1: Prehistory to 1200 CE. Washington.
- MARÉCHAL, C. 1985.
“Les bracelets néolithiques en pierre de Cafer Höyük (Turquie),” *Cahiers de l’Euphrate* 4: 109-115.
- ÖZBAŞARAN, M. 2012.
“Aşıklı”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 3. Central Turkey* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 135-158.
- ÖZBAŞARAN, M/DURU, G. 2011.
“Akarçay Tepe, a PPNB and PN Settlement in the Middle Euphrates – Urfa”, *The Neolithic in Turkey, Vol. 2. The Euphrates Basin* (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 165-202.
- ÖZDOĞAN, A. 1994.
Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

- ÖZKAYA, V/COŞKUN, A/SOYUKAYA, N. 2013.
Körtik Tepe. Uygarlığın Diyarbakır'daki İlk Adımları. Diyarbakır.
- ÖZTAN, A. 2010.
"Archaeological Investigations at Köşk Höyük, Niğde", Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia, Turkey (Eds. L. d'Alfonso/M. Balza/C. Mora). Pavia: 83-96.
- ÖZTAN, A. 2012.
"Köşk Höyük. A Neolithic Settlement in the Niğde-Bor Plateau", The Neolithic in Turkey Vol. 3. Central Turkey (Eds. M. Özdoğan/N. Başgelen/P. Kuniholm). İstanbul: 31-70.
- POPPER-GIVEON, A/ABU-RABIA, A/VENTURA J. 2014.
"From White Stone to Blue Bead: Materialized Beliefs and Sacred Beads among the Bedouin in Israel", Material Religion 10.2: 132-153.
- REESE, D. 1991.
"Marine Shells in the Levant: Upper Palaeolithic, Epipalaeolithic and Neolithic", The Natufian Culture in the Levant (Ed. O. Bar-Yosef/F. Valla). Michigan: 613-628.
- REESE, D. 2005.
"The Çatalhöyük Shells", Inhabiting Çatalhöyük. Reports from the 1995-1999 Seasons (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 123-128.
- ROSENBERG, M. 1994.
"Hallan Çemi Tepesi: Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture", Anatolica 20: 121-139.
- RUSSELL, N. 2005.
"Çatalhöyük Worked Bone", Changing Materialities at Çatalhöyük. Reports from the 1995-1999 Seasons (Ed. I. Hodder). Ankara/Cambridge: 339-367.
- RUSSELL, N/GRIFFITTS, J. 2013.
"Çatalhöyük Worked Bone: South and 4040 Areas", Substantive Technologies at Çatalhöyük. Reports from the 2000-2008 Seasons (Ed. I. Hodder). London/Los Angeles: 277-306.
- SERRAND, N/VIGNE, J-D/GUILAINE, J. 2005.
"Early Preceramic Neolithic Marine Shells from Shillourokambos, Cyprus (Late 9th-8th Mill. Cal BC): A Mainly Ornamental Set with Similarities to Mainland PPNB", Archaeomalacology: Molluscs in Former Environments of Human behavior (Ed. D. Bar-Yosef Mayer). Oxford: 122-129.
- STINER, M. 2014.
"Finding a Common Bandwidth: Causes of Convergence and Diversity in Paleolithic Beads," Biological Theory 9/1: 51-64.
- TANIGUCHI, Y/HIRAO, Y/SHIMADZU Y/TSUNEKI, A. 2002.
"The First Fake? Imitation Turquoise Beads Re-Covered from a Syrian Neolithic Site, Tell el-Kerkh", Studies in Conservation 47/3: 175-183.
- WRIGHT, K. 2012.
"Beads and the Body: Ornament Technologies of the BACH Area Buildings", Last House on the Hill BACH Area Reports from Çatalhöyük Turkey (Eds. R. Tringham/M. Stevanović). Los Angeles: 423-446.
- WRIGHT, K/CRITCHLEY, P/GARRARD, A. 2008.
"Stone Bead Technologies and Early Craft Specialization: Insights from Two Neolithic Sites in Eastern Jordan", Levant 40/2: 131-165.
- WRIGHT, K/GARRARD A. 2003.
"Social Identities and the Expansion of Stone Beadmaking in Neolithic Western Asia: New Evidence from Jordan", Antiquity 77: 267-284.
- YENER, K. A. 2000.
The Domestication of Metals: The Rise of Complex Metal Industries in Anatolia. Leiden.